

Milena Michno

Metafora ognia w konceptualizacji miłości w języku rosyjskim i polskim

Streszczenie

Przedmiotem opisu w niniejszej dysertacji jest metafora ognia w konceptualizacji miłości w rosyjskim i polskim kręgu językowo-kulturowym. Temat pracy wpisuje się w nurt współczesnych badań lingwistycznych nad metaforą konceptualną oraz emocjami w języku.

Metafora jest specyficzną jednostką językową, dlatego konieczne było zastosowanie różnych metod i narzędzi badawczych. W analizie wypowiedzi metaforycznych została uwzględniona zarówno leksykalno-semantyczna, jak i funkcjonalno-syntaktyczna charakterystyka badanych jednostek. Badania mają charakter konfrontatywny. Metoda porównawcza pozwoliła ujawnić podobieństwa i różnice w metaforycznym wyrażaniu miłości z użyciem leksemów semantycznie związanych z ogniem. Podczas omawiania materiału empirycznego został także wykorzystany aparat pojęciowy językoznawstwa kognitywnego. Metafory były interpretowane jako narzędzie konceptualizacji i poznania ludzkiego umysłu. Oprócz metody opisowej i analizy konfrontatywnej została przeprowadzona również analiza frekwencyjna.

Materiał badawczy stanowią oryginalne teksty prozaiczne wyekscerpowane z Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (*Национальный корпус русского языка – Корпус Основной*) oraz Narodowego Korpusu Języka Polskiego (*wyszukiwarka PELCRA*). Analizie poddano 1320 fragmentów rosyjskich i 880 fragmentów polskich zawierających rzeczownikową nazwę miłości oraz leksemy semantycznie związane z żywiołem ognia, a także z temperaturą. Do opisu zostały wybrane przede wszystkim metafory powszechne, czyli potoczne (Borek 2012; Wróblewski 1998). Dodatkowym kryterium doboru materiału była semantyka leksemu *любовь/miłość*: miłość jako uczucie bądź relacja międzyosobowa (subiektem/obiektom miłości jest człowiek lub Bóg).

Celem badań jest przedstawienie językowego obrazu miłości zawartego w rosyjskich i polskich konstrukcjach metaforycznych z domeną źródłową ognia

oraz w korespondujących z nimi metaforach temperaturowych z uwzględnieniem podobieństw i różnic na płaszczyźnie semantycznej i strukturalnej.

Rozprawa doktorska składa się z pięciu rozdziałów. Trzy początkowe stanowią rozważania teoretyczne, natomiast dwa pozostałe tworzą część empiryczną. W pierwszym rozdziale znalazły się rozważania na temat definiowania *miłości* przez specjalistów z psychologii (Iljin 2001; Izard 1999; Berscheid 2007; Lee 1973; Shaver, Collins, Clark 1996; Sternberg 1988; Wojciszke 2002), filozofii (Arystoteles 1981; Fromm 1997; Galarowicz 2011; Platon 1975) i teologii (Benedykt XVI 2006; św. Augustyn z Hippony 1977, 1996; św. Jan od Krzyża 1998; św. Tomasz z Akwinu 1967; Wojtyła 1964). Odniesienie do prac z różnych dziedzin umożliwia wieloaspektową analizę pojęcia, a także pomaga ukazać różnorodność miłości: jej typy (np. miłość krótko- i długotrwała; miłość aktywna i pasywna; miłość rodzicielska, miłość kobiety i mężczyzny, miłość bliźniego) i złożoność (element uczuciowości, romantyzmu, seksualności, przywiązania, przyjaźni, postawy...). Szczególną uwagę zwrócono na znaczenie greckich terminów *eros* (Platon 1975), *philia* (Arystoteles 1981) oraz *agape* (Philippe 1995).

Kolejny z rozdziałów zawiera przegląd badań na temat językowej konceptualizacji uczuć lingwistów rosyjskich (J.D. Apresjan 2000; J.D. Apresjan, W.J. Apresjan 2000) i polskich (Bierwiazzonek 2002; Borek 2012; Wierzbicka 1971, 1999; Nowakowska-Kempna 1986, 1995, 2002; Zaron 1985), a także naukowców z innych kręgów językowych (Kövecses 1986). Skupiono się głównie na eksplikacjach semantycznych leksemów nazywających uczucia oraz na analizie metaforycznego ujęcia emocji w nurcie językoznawstwa kognitywnego. Osobne miejsce zostało poświęcone badaniom dotyczącym konceptualizacji miłości z wykorzystaniem takich narzędzi kognitywnych, jak metafora i metonimia (Bierwiazzonek, Kövecses).

Trzeci rozdział przedstawia najważniejsze założenia teorii metafor konceptualnych. Zostaje omówiona budowa i rodzaje poszczególnych metafor pojęciowych. George Lakoff i Mark Johnson (1988) rozprzestrzenili twierdzenie o powszechności metafor w myśleniu i języku, którym posługujemy się na co dzień. Według naukowców nie tylko mówimy, ale i myślimy metaforami, co z kolei oddziałuje na nasze postępowanie. W niniejszej dysertacji metafora jest rozumiana jako pojmowanie jednej rzeczy w terminach innej. Metafora pojęciowa składa się z dwóch domen: domeny źródłowej (*source domain*) i domeny docelowej (*target domain*) (Kövecses 2005). Ta pierwsza jest bardziej fizyczna, a druga abstrakcyjna. Domena źródłowa umożliwia zatem zrozumienie domeny docelowej. Na przykład w metaforach UCZUCIE TO CIEPŁO, ŻYCIE TO PODRÓŻ, MIŁOŚĆ TO PODRÓŻ domeny

docelowe, tj.: uczucie, życie, miłość, są konceptualizowane poprzez domeny źródłowe ciepła i podróz.

Wyróżnia się trzy metafory konceptualne

1. orientacyjne,
2. ontologiczne,
3. strukturalne (Lakoff, Johnson 1988).

Metafory orientacyjne opierają się na doświadczeniu fizycznym, jakim jest ruch ciała w przestrzeni, np.: *To podniosło mnie na duchu. / Czuję się przybity.* (SZCZĘŚLIWY TO W GÓRĘ / SMUTNY TO W DÓŁ). Metafory ontologiczne bazują na percepcji przedmiotów fizycznych. Różne wydarzenia, czynności, uczucia itd. postrzegamy jako rzeczy i substancje, np.: *Coś mi się dzisiaj umysł zacina.* (UMYSŁ TO MASZYNA). Charakterystyczną metaforą ontologiczną często wykorzystywaną w konceptualizacji uczuć jest metafora pojemnika. Metafory strukturalne zaś, do których należy badana metafora ognia, powstają na zasadzie podobieństw. Użycie jednego pojęcia o wysoko zorganizowanej strukturze w celu nadania struktury innemu pojęciu pozwala bardziej szczegółowo zgłębić i zrozumieć to drugie, np.: *Trwonisz czas.* (CZAS TO BOGACTWO NATURALNE).

Ponadto wyjaśniono również takie pojęcia kluczowe dla językoznawstwa kognitywnego jak: *odzworowanie (mapping)*, *schemat wyobrażeniowy (image schema)*, *rama (frame)*, *wyidealizowany model kognitywny (Idealized Cognitive Model)*.

Czwarty rozdział stanowi zasadniczą część rozprawy. Zawiera analizę konstrukcji metaforycznych z leksemem *любовь/miłość* oraz z leksemami, których znaczenie według źródeł leksykograficznych jest bezpośrednio lub pośrednio związane z żywiołem ognia. Wykscerpowany materiał został pogrupowany na metafory bazujące na połączeniu nazwy miłości z: czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami i imiesłowami semantycznie odnoszącymi się do ognia. Dodatkowo w rozdziale z czasownikiem wyodrębniono wyrażenia ze znaczeniem fazy uczucia (początek, trwanie, koniec) oraz konstrukcje reprezentujące metaforę „miłość to siła niszcząca”.

W ostatnim z rozdziałów zostały przedstawione i omówione konstrukcje z domeną źródłową temperatury. Dział jest dopełnieniem pracy. Wyszczególnienie metafor temperaturowych daje bardziej kompletny obraz konceptualizowania miłości przez użytkowników języka rosyjskiego i polskiego. Podczas opisu metafor temperaturowych, których domeną docelową jest miłość, dokonano podziału na dwie grupy: CIEPŁO – ZIMNO. W każdej z tych kategorii zostały wydzielone wyrażenia metaforyczne z: czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami, imiesłowami oraz predykatywami semantycznie

odnoszącymi się do temperatury. Z metaforą ognia korespondują przede wszystkim wyrażenia odnoszące się do kategorii CIEPŁO.

Analiza kognitywna rosyjskich i polskich wyrażen metaforycznych pozwoliła wskazać, które elementy struktury domeny źródłowej ognia oraz temperatury są odwzorowywane w domenie docelowej miłości.

Poprzez metaforę ognia w tekstach obu języków zostają uwypuklone trzy główne aspekty. Po pierwsze, miłość nie jest czymś stałym, może mieć początek i koniec (fazy inicjalna, trwanie, finalna), np.: *любовь загорается, искра любви, угасшая любовь* / *rozpalająca się miłość, iskra miłości, miłość wygasła*. Po drugie, miłość ma różne stopnie intensywności, np.: *любовь теплится, костер любви* / *rozpalając miłość, miłość przygasa*. Okazuje się, że wiele rosyjskich i polskich wyrażen metaforycznych reprezentujących metaforę ognia charakteryzuje miłość jako zjawisko o dużej sile. I po trzecie, miłość jest siłą niszczącą, np.: *любовь жжет, испепеляющая любовь* / *splonąć w miłości, spalająca miłość*. Warto zauważyć, że w wyekscerpowanym materiale rosyjsko- i polskojęzycznym wyrażenia formalnie reprezentujące metaforę *miłość to siła niszcząca* nie zawsze mają pejoratywne znaczenie. Uczucie może „niszczyć” coś niepożądanego, ograniczenia, przeszkody (*любовь, которая сжигает страх* / *miłość uchybienia spaliła*); stanowi siłę oczyszczającą (*в любви сгорает все; остается чистое и светлое* / *spalany płomieniem przekształcającej miłości*); w miłości można „się spalić”, tj. poświęcić się całkowicie dla ukochanej osoby (*все самозабвенно до пепла сожгли вы в любви к ним* / *pragnę splonąć (z miłości) w służbie dla szczęścia ludzkości*).

Trzy powyżej wymienione cechy pojawiają się najczęściej w wyekscerpowanym materiale. Inne właściwości miłości odzwierciedlone w rosyjskich i polskich metaforach z domeną źródłową ognia to namiętność (np. *сгораю от любви, жар любви* / *płomienna miłość, ogniasta miłość*) oraz nieoczekiwane pojawienie się z dużą siłą – miłość jako ładunek wybuchowy (np. *вспыхнувшая любовь* / *wybuch miłości*), wulkan (np. *вулкан любви* / *ława miłości*) oraz piorun (np. *молния любви* / *piorun miłości*).

Z kolei rosyjskie i polskie konstrukcje metaforyczne z domeną źródłową temperatury w konceptualizacji miłości poza eksponowaniem różnego stopnia jej intensywności (np. *горячая любовь, любовь охладевала* / *ciepła miłość, miłość ostygła*) sygnalizują fakt, że miłość jest namiętna (np. *любовь согревала* / *gorąca miłość*) oraz zawiera w sobie takie aspekty jak przyjaźń, życzliwość i serdeczność (np. *тепло любви, греющая любовь* / *ciepła miłość, ogrzać się miłością*).

Poza wymienionymi wyżej cechami, które są najczęściej eksponowane poprzez domenę temperaturową w konceptualizacji miłości, w badanym materiale zostały odnotowane pojedyncze egzemplifikacje sygnalizujące, że miłość może się skończyć (*любовь охладела, любовь растаяла, любовь остыла / miłość wystygła*), a także przykłady wskazujące na to, iż uczucie może usuwać przeszkody (*любовь растопила, растопить любовью / topić miłością*).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że rosyjskie i polskie metafory temperaturowe z domeną docelową miłości są wykorzystywane głównie do określania cech uczucia. Metafora ognia zaś, którą reprezentują bardziej zróżnicowane konstrukcje, wskazuje nie tylko na charakterystyczne właściwości miłości, ale i na inne jej aspekty, np. na fakt zaistnienia, trwania lub zaniknięcia.

Obserwacja materiału badawczego ujawniła nakładanie się domen źródłowych ognia i temperatury na siebie nawzajem oraz na inne domeny, poprzez które konceptualizowana jest domena docelowa miłości, co ilustruje poniższa tabela:

Domena docelowa	Domena źródłowa	Egzemplifikacja rosyjska	Egzemplifikacja polska
miłość	ogień + temperatura	<i>самая пылкая любовь может простыть</i>	<i>tym gorętsza rozpalala się w Bogu miłość</i>
	ogień + pojemnik	<i>загорелась во мне любовь</i>	<i>w ich oczach dostrzec można iskry miłości</i>
	ogień + siła niszcząca	<i>сгораю от любви</i>	<i>miłość spaliła mnie</i>
	ogień + siła niszcząca + pojemnik	<i>сгораем в любви</i>	<i>spala się w miłości</i>
	ogień + światło	<i>непритушенная временем любовь</i>	<i>pochodnia miłości</i>
	temperatura + ciało stałe	<i>любовь тает</i>	<i>miłość roztopia się</i>
	temperatura + pojemnik	<i>сердце охладело в любви</i>	<i>ogrząć się w miłości</i>
	ogień + siła oczyszczająca	[...] <i>в этой Божественной любви сгорает все, что не может жить вечно; остается чистое...</i>	–
	temperatura + siła niszcząca + pojemnik	–	<i>roztopia w swojej miłości</i>
	temperatura + kolor	–	<i>cieple barwy miłości</i>
	temperatura + ciecz + wulkan	–	<i>gorąca lava miłości kipi</i>

Ponadto w analizowanym materiale znalazły się następujące domeny źródłowe:

Domena docelowa	Domena źródłowa	Egzemplifikacja rosyjska	Egzemplifikacja polska
miłość	pojemnik	<i>мы сгораем в любви</i>	<i>Aleksy spala się w miłości</i>
	człowiek	<i>любовь просилась из груди</i>	<i>miłość zdaje się szeptać</i>
	istota żywa	<i>любовь охватила его</i>	<i>miłość trzeba ogrzewać, bo gdy wystygnie – umiera</i>
	przedmiot	<i>высокая любовь [uczucie ma rozmiar]</i>	<i>wielka miłość [uczucie ma rozmiar]</i>
	choroba	<i>любовь – болезнь сжигающая</i>	<i>miłość trawiła mnie</i>
	cierpienie	<i>любовь мучила</i>	<i>katusze miłosne</i>
	światło	<i>любовь погасла</i>	<i>miłość ściemniała się</i>
	ładunek wybuchowy	<i>взрывались вспышки любви</i>	<i>miłość wybuchła</i>
	wulkan	<i>вулкан любви</i>	<i>erupcja miłości</i>
	kolor	<i>красная от любви</i>	<i>czerwone miłością</i>
	przeciwnik	<i>чувство любви захватило ее</i>	–
	zwierzę	<i>любовь – укус</i>	–
	ciecz	<i>выливалась любовь</i>	–
	siła napędowa	<i>движимый любовьюю</i>	–
	towarzysz	–	<i>iść z miłością</i>
	ruch	–	<i>serce rozsadza żebra w piersiach [ruch od środka ku obrzeżom ciała]</i>

Wyżej wymienione domeny źródłowe zazwyczaj pojawiają się w opisanym materiale sporadycznie, przeważnie są to pojedyncze przykłady. Jedynie ontologiczna metafora pojemnika występuje bardzo często. Miłość jest pojemnikiem. Wewnątrz niej niejako znajduje się eksperienecer lub jego organ (*мы сгораем в любви; Aleksy spala się w miłości; w ogniu miłości ludzkie serca...; porwał jej serce „w sam żar miłości”*), a także obiekt uczuć (*roztopił go w swojej miłości*) lub niedoskonałości (*в этой Божественной любви сгорает все, что не может жить вечно*).

Należy zaznaczyć, że uczucie bywa lokalizowane wewnątrz naczynia, którym jest eksperienecer ogólnie lub konkretna część jego ciała, a także dusza:

Domena źródłowa pojemnika – umiejscowienie miłości	
Egzemplifikacja rosyjska	Egzemplifikacja polska
Eksperienecer	
<i>это снова разожгло в ней любовь</i>	<i>rozpalała się w Bogu miłość</i>

Organ eksperiencera	
serce	
<i>в их сердцах зажглась любовь</i>	<i>miłość, która tli się gdzieś jeszcze w sercu</i>
piers	
<i>любовь просилась из груди</i>	<i>w piersiach mych zapalił się wielki ogień miłości</i>
oczy	
<i>в ее умных голубых глазах загорается [...] огонь любви</i>	<i>Tylko w tych ciemnych, głębokich oczach jego płonie miłość.</i>
głowa	
<i>в голове взрывались вспышки любви</i>	-
dusza	
<i>в душе Шумана загорелось пламя первой любви</i>	<i>rozпалиły [...] w duszy biednego Sebastiana Krupy miłość</i>

W większości egzemplifikacji metafory rosyjskie i polskie są zbieżne – uczucie zostaje umiejscowione w eksperienecerze, jego sercu, duszy, piersiach oraz oczach. Zarówno w tekstach rosyjskich, jak i polskich najczęściej naczyniem, w którym znajduje się miłość, jest cały organizm subiekta lub jego serce. W języku polskim brak ekwiwalentnego wyrażenia, w którym pojemnikiem na uczucia byłaby głowa.

Analiza materiału empirycznego wykazała duże bogactwo konstrukcji metaforycznych, w których rzeczownikowa nazwa uczucia łączy się z leksemami semantycznie związanymi z ogniem i temperaturą, należącymi do różnych części mowy:

METAFORA OGNIA						
Część mowy	Konstrukcje rosyjskie			Konstrukcje polskie		
	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%
czasownik	<i>любовь разгорелась</i>	250	32,5%	<i>miłość płonie</i>	203	47%
rzeczownik	<i>костер любви</i>	250	32,5%	<i>iskra miłości</i>	133	31%
przymiotnik	<i>жгучая любовь</i>	264	34,5%	<i>ognista miłość</i>	88	21%
imiesłów przysłówkowy	<i>прогорев в любви</i>	4	0,5%	<i>płonąc miłością</i>	5	1%
	RAZEM	768	100%		429	100%

METAFORA TEMPERATUROWA						
kategoria CIEPŁO						
Część mowy	Konstrukcje rosyjskie			Konstrukcje polskie		
	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%
przymiotnik	<i>теплая любовь</i>	250	77%	<i>gorąca miłość</i>	83	77%

czasownik	<i>любовь греет</i>	63	19%	<i>miłość rozgrzewa</i>	12	11%
rzeczownik	<i>тепло любви</i>	9	3%	<i>ciepło miłości</i>	13	12%
imiesłów przysłówkowy	<i>согревая любовью</i>	2	1%	–	0	0%
	RAZEM	324	100%		108	100%
kategoria ZIMNO						
Część mowy	Konstrukcje rosyjskie			Konstrukcje polskie		
	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%	Egzemplifikacja	Liczba przykładów	%
przymiotnik	<i>холодная любовь</i>	57	53%	<i>zimne serce</i>	26	75%
czasownik	<i>любовь охладела</i>	40	38%	<i>miłość ostygła</i>	9	25%
rzeczownik	<i>охлаждение любви</i>	5	5%	–	0	0%
przysłówek predykatywny	<i>(На) холодно без любви</i>	4	4%	–	0	0%
	RAZEM	106	100%		35	100%

Liczebność i różnorodność metafor pokazują, jak bardzo obraz miłości–żywiotu jest zakorzeniony w rosyjsko- i polskojęzycznym kręgu kulturowym. Należy podkreślić, że konstrukcje wyekscerpowane z rosyjskich tekstów korpusowych wyróżniają się większym bogactwem pod względem liczby i zróżnicowania leksemów tworzących wyrażenia metaforyczne z rzeczownikową nazwą uczucia. Jednak by orzec o silniejszej pozycji metafory *miłość to ogień* w języku rosyjskim niżeli w polskim, potrzeba poszerzenia badań.

Przeprowadzona analiza ujawnia tylko pewien fragment obrazu miłości zawartego w języku rosyjskim i polskim. Pomimo tego wnosi ona wkład w badania nad językowym obrazem miłości uważanej w wielu kulturach za wartość nadrzędną. Niniejsza praca może być impulsem i inspiracją do dalszych, bardziej pogłębionych analiz na temat postrzegania miłości jako żywiotu w kręgu użytkowników języka rosyjskiego i polskiego, a także innych języków.

Milena Michno